

Van geheugenspel naar Aha-Erlebnis: twee typen hervonden herinneringen

Citation for published version (APA):

Geraerts, E. G., Merckelbach, H. L. G. J., & Jelicic, M. (2007). Van geheugenspel naar Aha-Erlebnis: twee typen hervonden herinneringen. *De Psycholoog*, 42, 77-84.

Document status and date:

Published: 01/01/2007

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Van geheugenspel naar aha-erlebnis

Twee typen hervonden herinneringen

Kan men traumatische jeugdervaringen eerst compleet vergeten en ze dan weer hervinden? Onderzoek bij personen met hervonden herinneringen komt inmiddels in de buurt van een antwoord. Er zijn studies waaruit blijkt dat zulke personen makkelijk pseudoherinneringen ontwikkelen. Op grond van andere studies is echter aannemelijk dat zij juist onderschatten in welke mate zij zich authentieke traumatische ervaringen herinneren. Om deze bevindingen met elkaar te verenigen, is het nodig herinneringen hervonden tijdens therapie te onderscheiden van spontaan herinnerde.

Elke Geraerts, Harald Merckelbach en Marko Jelicic

wetenschap

Kan een slachtoffer van een traumatische jeugdgebeurtenis zoals seksueel misbruik zo'n ervaring vergeten en zich geruime tijd later die ervaring toch weer gaan herinneren? Deze kwestie gaf aanleiding tot één van de meest hardnekkige controverses in de psychologie en psychiatrie. Omdat het debat over dit onderwerp de neiging had (en heeft) te polariseren en soms uit de hand liep (en loopt), wordt het ook wel aangeduid als de *memory wars* (zie bijvoorbeeld Schacter, 1995). Aan de ene kant waren er auteurs die beweerden dat het optreden van amnesie voor traumatische gebeurtenissen en het daaropvolgende hervinden van traumatische herinneringen overtuigend is aangetoond bij klinische groepen (Brown, Scheflin & Hammond, 1998). Aan de andere kant stonden degenen (bijvoorbeeld McNally, 2003) die het bestaan van zulke verdrongen en hervonden herinneringen betwijfelden omdat er weinig empirisch bewijs voor zou bestaan. Sommigen van hen gingen daarbij nog een stap verder. Deze sceptici (bijvoorbeeld Crombag & Merckelbach, 1996; Loftus, 2003) waarschuwden dat herinneringen vatbaar zijn voor een heel scala aan vervormingen en dat therapeutische interventies zoals hypnose, droominterpretatie en imaginatie – bedoeld om herinneringen aan seksueel kindermisbruik te hervinden – ongewild dit soort vervormingen kunnen creëren. Als die vervormingen omvangrijk genoeg zijn, is er sprake van pseudoherinneringen.

Op het eerste gezicht lijkt empirisch onderzoek het debat over hervonden herinneringen niet wezenlijk verder te hebben geholpen (voor een overzicht zie Wessel &

Merckelbach, 2004). Er zijn immers laboratoriumstudies waaruit blijkt dat mensen met hervonden herinneringen er extreem snel toe neigen om pseudoherinneringen te ontwikkelen. Dat is koren op de molen van de sceptici. Maar er is ook meer anekdotisch getint onderzoek waaruit naar voren komt dat sommige hervonden herinneringen behoorlijk goed sporen met wat *anderen* beweren. Neem de volgende gevalsbeschrijving van Jonathan Schooler (Shobe & Schooler, 2001). Op 27-jarige leeftijd hervindt C.V. dat ze als kind seksueel werd misbruikt door haar vader. Ze hervindt deze traumatische ervaringen terwijl ze haar badkamer aan het schoonmaken is, dezelfde plaats waar het misbruik meer dan vijftien jaar geleden herhaaldelijk plaatsvond. Dat plots hervinden gaat gepaard met ontzetting en mensen redeneren dan: 'If I am this shocked and surprised now, then I must have previously completely forgotten about the experience' (Shobe & Schooler, 2001, p. 119). Ondersteunend bewijs voor de herinneringen van C.V. komt uit de hoek van haar zus. Ook zij werd herhaaldelijk misbruikt door hun vader; zij heeft zich dit echter altijd al herinnerd. Behoort C.V. tot het slag mensen dat snel pseudoherinneringen ontwikkelt? Of hervond ze een authentieke herinnering? Over dit soort vragen gaat dit artikel.

Pseudoherinneringen

Op het eerste zicht lijkt het onwaarschijnlijk dat iemand zich een traumatische gebeurtenis herinnert die nooit heeft

Marianne Janssen

Marianne Janssen¹, 53 jaar, kwam ons kantoor binnen met een stralende glimlach. Met haar kort geknipt haar en kleurige kleding, maakte ze direct een zelfverzekerde indruk. Ze was jarenlang een succesvolle zakenvrouw geweest en had de hele wereld rondgereisd. Marianne en haar echtgenoot Karl hadden samen een goed leven en, met hun twee dochters, vormden ze een gelukkige familie. Zo was het echter niet altijd geweest. Ongeveer negen jaar geleden werd Marianne depressief. Haar huwelijk raakte in een crisis en ze stopte zelfs met haar baan. Marianne ging te rade bij een psychiater.

Tijdens de eerste sessie bij deze psychiater werd Marianne gediagnosticeerd met een depressieve stoornis.

De psychiater beweerde dat haar klachten werden veroorzaakt door incestueuze ervaringen. Aanvankelijk ontkende Marianne stellig dat ze was misbruikt, zeker *niet* door haar geliefde vader. Haar psychiater bleef echter volhouden dat ze als kind een trauma had opgelopen want hij had dezelfde symptomen al bij zoveel slachtoffers gezien. Hij gebruikte geleide imaginatie om de verdrongen trauma's te mobiliseren. Marianne moest zich scènes voor de geest halen waarin ze door haar vader werd misbruikt. Hoewel minder fervent, bleef Marianne nog steeds ontkennen tijdens haar jeugd misbruikt te zijn. Om het misbruik toegankelijk te maken, werd ook hypnose gebruikt. Na twee maanden van intensieve the-

rapie kreeg Marianne geleidelijk beelden over hoe ze door haar vader werd misbruikt.

Toen wij haar vroegen hoe ze zich voelde na het hervinden van de misbruikherinneringen, vertelde Marianne dat ze nog nooit zo'n opluchting had ervaren. Het werd haar immers duidelijk dat *niet* zij, maar haar vader verantwoordelijk was voor haar depressie. Het gevolg van deze hervonden herinneringen was echter wel dat ze elk contact met haar ouders verbrak. Ook haar broer en zus zag ze zelden omdat zij haar verhaal afwimpelden als pure fantasie.

plaatsgevonden. Er bestaan echter talloze voorbeelden van mensen die zich gruwelijkheden herinneren waarvan vaststaat dat ze geen realiteitswaarde hebben (Merckelbach & Jelicic, 2005). Het gaat dan om onschuldige verdachten die onder druk van het politieverhoor ervan overtuigd raken dat zij een moord hebben gepleegd en die moord ook in detail kunnen beschrijven. Of om mensen van *na* de oorlog die scherpe herinneringen hebben aan hun verblijf in een nazi-concentratiekamp. Wat zulke herinneringen overtuigend maakt, althans in de ogen van hen die zulke herinneringen hebben, is dat ze gepaard gaan met sterke emoties. Datzelfde bespeuren we trouwens ook bij mensen met hervonden herinneringen aan satanisch ritueel misbruik (Scott, 2001), eerdere levens (Peters et al., 2007) en zelfs ontvoeringen door buitenaardse wezens (Clancy, 2005). Dit soort herinneringen wordt vaak 'hervonden' tijdens een of andere vorm van psychotherapie. Een markant voorbeeld hiervan wordt beeldend beschreven door het echtpaar French in hun roman *Geheugenspel* (1997). Aangespoord door een therapeut gaat de hoofdpersoon van de roman – Jane – zich geleidelijk aan herinneren dat haar schoonvader haar beste vriendinnetje 25 jaar geleden heeft misbruikt (zie kader p. 82).

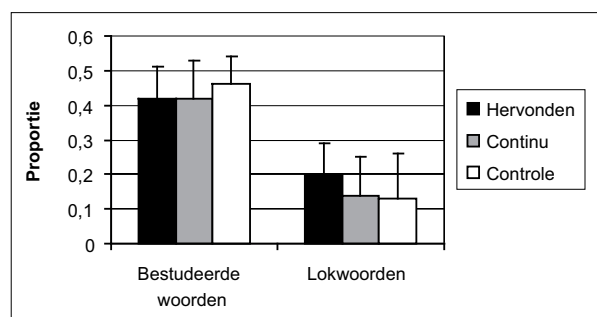
Vooral omdat hervonden herinneringen soms tot een aangifte leiden en dan acuut de vraag rijst hoe accuraat ze zijn, is er vanaf de jaren negentig op grote schaal onderzoek naar gedaan (voor een recent overzicht zie Smeets et al., 2005). Meestal gaat het daarbij om gevalsstudies waarin

therapeuten hun subjectieve interpretatie geven aan het gevoel van hun cliënten of om laboratoriumstudies waarin pseudoherinneringen worden uitgelokt bij studenten.

Opmerkelijk is dat er tot voor kort nauwelijks laboratoriumstudies werden gedaan met mensen die een hoofdrol in het debat spelen – althans zouden moeten spelen – namelijk diegenen die hervonden herinneringen rapporteren. Dat kan ermee te maken hebben dat klinici vaak weinig bedreven zijn in experimenteel geheugenonderzoek terwijl cognitief psychologen zelden toegang hebben tot mensen met hervonden herinneringen. Richard McNally en Susan Clancy van Harvard University waren de eerste onderzoekers die laboratoriummethoden gebruikten om het geheugen van mensen met hervonden traumaherinneringen te bestuderen. In één van hun studies (Clancy et al., 2000) onderzochten ze bijvoorbeeld of sceptici in dit debat een punt hebben: zijn mensen die hervonden herinneringen rapporteren inderdaad eerder vatbaar voor het ontwikkelen van pseudoherinneringen? Om dit te onderzoeken maakten ze gebruik van de Deese-Roediger-McDermott-taak (DRM; Deese, 1959; Roediger & McDermott, 1995; voor de Nederlandse versie zie Peters, Jelicic & Merckelbach, 2006), waarmee pseudoherinneringen kunnen worden uitgelokt. Het komt erop neer dat proefpersonen een lijst van woorden moeten bestuderen, waarbij de woorden sterk aan elkaar verwant zijn, maar ook met een 'lokwoord' dat *niet* in de lijst voorkomt. Proefpersonen bestuderen bijvoorbeeld woorden zoals 'bed', 'rust', 'wakker' en 'deken' die allemaal

sterk gerelateerd zijn aan het niet gepresenteerde lokwoord 'slaap'. Bij een latere geheugentest 'herinneren' proefpersonen zich soms dit nooit gepresenteerde lokwoord. Clancy en collega's (2000) vonden dat in vergelijking met controleproefpersonen, mensen met hervonden trauma's significant een uitgesprokener neiging hadden om zich de nooit aangeboden lokwoorden te herinneren.

Bij het werk van Clancy en McNally valt als kanttekening te plaatsen dat het in essentie gaat om hoe mensen met hervonden herinneringen en controlepersonen *neutrale* woorden leren en reproduceren. Natuurlijk staat dat soort materiaal ver af van traumatisch materiaal. Misschien is het wel zo dat de geheugenprestaties van mensen met hervonden herinneringen geheel andere contouren aannemen als zij emotioneel aangrijpend materiaal moeten leren en reproduceren. Om deze en soortgelijke kwesties te onderzoeken voerden wij een reeks van experimenten uit (zie bijvoorbeeld Geraerts et al., 2006b, 2006d). Daarbij waren steeds mensen met hervonden herinneringen betrokken – voornamelijk vrouwen – en op leeftijd en opleiding gematchte controles. We werven deze proefpersonen via advertenties in lokale kranten. Alle proefpersonen die zich bij ons meldden, onderwierpen we aan een uitgebreid interview. Daarbij gaven we hun ook de gelegenheid om uitgebreid hun verhaal te doen. De gevallen die in de kaders worden beschreven, zijn tamelijk typerend voor de verhalen van mensen met hervonden herinneringen. In

Figuur 1. Gemiddelde proportie van gereproduceerde bestudeerde woorden en lokwoorden bij proefpersonen met hervonden herinneringen en continue misbruikherinneringen en bij proefpersonen zonder een misbruikverleden

een eerste experiment (Geraerts et al., 2005) gaven we aan controlepersonen en mensen met hervonden herinneringen lijsten met emotionele woorden (bijvoorbeeld 'pijn', 'geweld', 'verkrachting') die verwezen naar niet gepresenteerde lokwoorden (bijvoorbeeld 'aanranding'). Figuur 1 laat zien hoe vaak controles en mensen met hervonden herinneringen zich ten onrechte herinnerden dat de emotionele lokwoorden deel uitmaakten van de lijsten. Mensen met hervonden herinneringen hadden vaker dit type pseudoherinnering dan controles. Wij vonden bovendien dat deze neiging tot pseudoherinneringen verband houdt met een karaktertrek die bekend staat als fantasiegeïmpulsiviteit

– 'fantasy proneness' – en niet met de hoeveelheid en aard van jeugdtrauma's die proefpersonen rapporteerden.

Source monitoring

Sommige onderzoekers beweren dat vatbaarheid voor pseudoherinneringen valt te verklaren vanuit een gebrekkige *source monitoring* (bronidentificatie). Het idee is dan dat althans een deel van de personen met hervonden herinneringen voortdurend een verkeerde beoordeling maakt over de herkomst van bepaalde informatie (Johnson, Hashtroudi & Lindsay, 1993). Zo gaan proefpersonen die een DRM-taak ondergaan tijdens de aanbieding van de woordenlijsten automatisch denken aan nooit gepresenteerde lokwoorden. Tijdens de vrije-reproductietaak die hierop volgt, wordt dan van hen vereist dat zij goed weten te differentiëren tussen intern gegenereerde gedachten (aan lokwoorden) en herinneringen aan de werkelijk bestudeerde woorden. De resultaten van Clancy en collega's (2000) en die van Geraerts en collega's (2005) doen vermoeden dat mensen met hervonden herinneringen aan seksueel misbruik een gebrekkige source monitoring vertonen voor alle typen materiaal, of het nu neutraal is of aan trauma is gerelateerd. Het is daarom niet gek om te veronderstellen dat althans een deel van de mensen met hervonden herinneringen een uitgesproken neiging heeft om intern gegenereerde gedachten te accepteren als authentieke herinneringen. In de context van een therapeutische behandeling kan dit verstrekken gevolgen hebben. Neem bijvoorbeeld dromen. Uit onderzoek (Rassin, Merckelbach & Spaan, 2001) blijkt dat een niet triviale minderheid van de respondenten dermate levendige dromen heeft dat ze vaak twifelen of hun dromen nu wel of niet echt gebeurd zijn. Het gaat daarbij trouwens om mensen die – opnieuw – hoog scoren op fantasiegeïmpulsiviteit. Stel dat deze mensen vanwege psychische problemen bij een therapeut belanden die via het bespreken van nare dromen verdrongen trauma's wil reactiveren. Dan is het denkbaar dat het source-monitoringprobleem uit de hand loopt en cliënten herinneringen aan nooit gebeurde trauma's hervinden (voor een tragisch voorbeeld hiervan zie Van Koppen & Merckelbach, 1999). Het is dus goed mogelijk dat de combinatie van een gebrekkige source monitoring en suggestieve therapietechnieken kan leiden tot het 'hervinden' van fictieve herinneringen.

Overschatten van vergeetperiodes

Men zou het uit het hierboven beschreven onderzoek kunnen opmaken dat hervonden herinneringen veelal fictieve herinneringen zijn. Deze strekking wordt echter duidelijk tegengesproken door de bevindingen van de Amerikaanse psycholoog Jonathan Schooler en collega's (bijvoorbeeld Schooler, Ambadar & Bendixen, 1997). Schooler en medewerkers publiceerden uitvoerige gevalsstudies van mensen die bij zichzelf schijnbaar vergeten misbruikherinneringen ontdekten. Opmerkelijk was dat er bevestigende informatie

Marie de Vries

Marie de Vries was een knappe 35-jarige vrouw. Hoewel ze eerst erg verlegen was, begon ze na een tijdje toch onbelemmerd tegen ons te praten. Na haar afstuderen werd ze pediatrisch verpleegster in een academisch ziekenhuis. Ze had een harmonieus huwelijk. Marie was erg blij toen ze na verschillende jaren eindelijk zwanger werd. De bevalling van haar dochter Lynn bracht echter ook problemen met zich mee. Marie voelde zich heel ongemakkelijk wanneer haar echtgenoot de baby wilde verzorgen. Ze liet hem nooit alleen met haar en luiers verschonen mocht hij al helemaal niet. Ze kon de gedachte maar niet uit haar hoofd zetten dat hij iets slechts zou doen met hun dochter. Dit wantrouwen had maar al te vaak

geleid tot hoogoplopende discussies tussen het koppel.

Enkele weken na de geboorte van Lynn werd Marie's moeder ziek. Haar moeder woonde alleen in een huis aan de Belgische kust sinds haar echtgenoot, Marie's stiefvader, haar had verlaten. Marie stelde haar moeder gerust en vertelde dat ze enkele dagen zou langskomen om haar te helpen in het huishouden. Terwijl ze het huis van haar moeder aan het poetsen was, kwam Marie in haar vroegere slaapkamer. Marie vertelde dat plots 'een hele serie van beelden door mijn hoofd raasden'. Ze was ontzet en verast op hetzelfde moment. Plotseling herinnerde zij zich dat haar stiefvader verschillende keren haar vagina had

betast terwijl ze als klein kind in haar kamer met de poppen aan het spelen was.

Marie bleef meer dan een uur verbaasd op de vloer van haar oude kamer zitten. Enkele dagen na haar thuiskomst belde Marie haar zus die in Praag woonde. Haar zus merkte onmiddellijk dat er iets niet klopte. Na enig aandringen vertelde Marie wat bij hun moeder was gebeurd. Eerst zei haar zus helemaal niets. Na enkele minuten vertelde ze Marie dat hun stiefvader ook haar had betast.

werd gevonden voor het herontdekte misbruik. Bovendien ging het hier steeds om mensen die niet in therapie waren en waarvan men dan ook niet kan beweren dat zij bloot hadden gestaan aan suggestieve technieken. In een aantal van zulke gevallen bleek er trouwens nog iets anders aan de hand: de partners van de vrouwen vertelden met hun echtgenotes over het misbruik te hebben gesproken lang *voordat* de vrouwen het misbruik hadden 'herontdekt'. Schooler meent dat aan dit soort gevallen een *forgot-it-all-along*-effect (FIA) ten grondslag ligt. Dat houdt in dat het slachtoffer zijn of haar eerdere herinneringen aan bijvoorbeeld kindermisbruik lange tijd over het hoofd ziet. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren omdat het slachtoffer zich pas later realiseert dat er sprake was van misbruik. Dat leidt tot een nieuwe interpretatie, maar niet tot nieuwe of hervonden herinneringen in de strikte zin des woords. Als dat gebeurt, dan onderschat het slachtoffer eerdere herinneringen. Men kan ook zeggen: deze slachtoffers overschatten de mate waarin ze hun traumatische ervaringen zijn vergeten.

In de afgelopen jaren is er door experimenteel-psychologen veel tijd en energie gestoken in het ontwikkelen van een laboratoriummodel voor het FIA-fenomeen. Een slimme procedure werd bedacht door de Canadese onderzoekers Michelle Arnold en Steve Lindsay. Zij vroegen proefpersonen op twee verschillende momenten om zich materiaal op twee kwalitatief verschillende wijzen te herinneren. Proefpersonen bestudeerden een lijst van ambigue doelwoorden, telkens vergezeld van een contextwoord (bijvoorbeeld,

hand – *palm*). Vervolgens werden ze tijdens Test 1 getest op herinnering van een deel van de bestudeerde lijst. Sommige doelwoorden moesten worden gereproduceerd met behulp van het contextwoord dat ook tijdens de studiefase aan bod was gekomen (bijvoorbeeld, hand – *p**m*). Er waren echter ook doelwoorden die zij moesten reconstrueren op basis van woorden die een andere context aanduidden (bijvoorbeeld, boom – *p**m*). Tijdens de tweede en laatste fase van het experiment werden alle bestudeerde doelwoorden opnieuw getest. Ditmaal gingen ze allemaal vergezeld van de aanvankelijk bestudeerde contextwoorden. Voor elk woord werd aan proefpersonen gevraagd of ze zich het hadden herinnerd tijdens Test 1. Indien proefpersonen zich dit woord in een andere context moesten herinneren tijdens Test 1, vergaten ze eerder dat ze een doelwoord hadden herinnerd (bijvoorbeeld eerst *palm* als 'boomsoort' herinneren, daarna als 'deel van een hand'). Dit effect werd keer op keer gevonden. Arnold en Lindsay (2002, p. 528) concluderen dan ook dat 'changes in the way an event is thought about on different occasions can contribute to forgetting of prior episodes of recollection'.

Ook in ons eigen laboratorium hebben we het FIA-fenomeen bestudeerd (Merckelbach et al., 2006). We vroegen studenten naar hun herinneringen aan verschillende gebeurtenissen uit de kindertijd. We vroegen bijvoorbeeld: 'Heb je levendige herinneringen aan de eerste keer dat je in een vliegtuig zat?' Tijdens het tweede gedeelte van de studie (één uur of twee weken later) werd de studenten ge-

vraagd wanneer ze voor de laatste keer hadden gedacht aan achttien gebeurtenissen uit de kindertijd. De helft daarvan betrof gebeurtenissen die eerder ook al ter sprake waren gekomen. Bovendien werden ze erop geattendeerd dat ze rekening moesten houden met eerdere herinneringen die ze tijdens het onderzoek hadden opgehaald. Meer dan de helft van de proefpersonen gaf een gemiddelde schatting van 'verscheidene weken geleden' of soms zelfs 'maanden geleden' voor herinneringen die ze eigenlijk een uur geleden hadden geactiveerd. Hetzelfde gold bij een langer tijdsinterval: bijna de helft van de schattingen voor recente herinneringen (van twee weken geleden) was in hoge mate verkeerd, waarbij het er steeds op neer kwam dat proefpersonen de periode van vergeten overschatten.

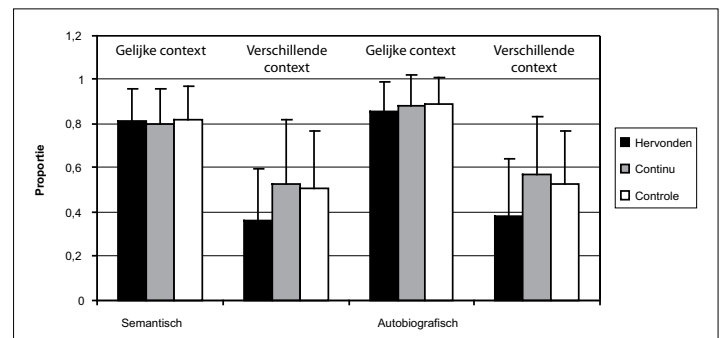
Vervolgens onderzochten we of proefpersonen die hervonden misbruikherinneringen rapporteerden, in vergelijking met controles eerder geneigd zijn om hun vergeten te overschatten. Wij hanteerden dezelfde procedure als hierboven. Dus we vroegen proefpersonen eerst of ze scherpe herinneringen hadden aan – pakweg – hun eerste begrafenis, en enige tijd later verzochten we ze een schatting te geven van hoe lang het geleden was dat ze voor het laatst daaraan hadden gedacht. Personen met hervonden herinneringen bleken hun vergeten op een tamelijk drastische manier te overschatten. Ofschoon ze recent allerlei herinneringen hadden opgehaald, rapporteerden ze vaak dat het jaren geleden was dat ze er voor het laatst aan hadden gedacht (Merckelbach et al., 2006). Een sterk FIA-effect dus.

Nog meer FIA

Omdat onze proefpersonen met hervonden herinneringen – als groep – een krachtig FIA-effect vertoonden, besloten we om dit in een grootschalig onderzoek nader te bestuderen (Geraerts et al., 2006a). Met advertenties in lokale kranten werden meer dan honderd personen gerekruteerd die hervonden of continue herinneringen aan seksueel kindermisbruik zeiden te hebben. We gebruikten de FIA-taak van Arnold en Lindsay (2002) om na te gaan of mensen met hervonden herinneringen een uitgesproken neiging hebben om hun eerder vergeten te overschatten. Figuur 2 laat de resultaten zien. Allereerst vonden we het standaard-FIA-effect: proefpersonen bleken eerder te vergeten zich een doelwoord te hebben herinnerd wanneer ze dit doelwoord in een andere context hadden opgehaald. Maar op de tweede plaats – en hier ging het ons om – was dit FIA-effect veel geprononceerder bij personen met hervonden herinneringen.

Treedt het FIA-effect op ook bij autobiografisch materiaal? En is het dan ook weer sterker bij personen met hervonden herinneringen? Met die vragen in het achterhoofd, voerden we een volgende studie uit. Hiervoor ontwikkelden we een taak waarbij proefpersonen zich autobiografische gebeurtenissen (bijvoorbeeld 'als kind alleen thuis zijn') op een emotioneel negatieve of positieve manier moesten herinneren over een periode van vier maanden. In de eer-

ste sessie instrueerden we proefpersonen om 25 door ons geselecteerde gebeurtenissen in een positieve of negatieve context te herinneren (bijvoorbeeld 'als kind alleen thuis zijn en veel vrijheid voelen' of 'als kind alleen thuis zijn tijdens een onweer'). Na twee maanden moesten zestien autobiografische doelgebeurtenissen opnieuw worden opgehaald. De helft ervan werd gepresenteerd in dezelfde context als tijdens sessie 1, terwijl de andere helft in de andere context moest worden herinnerd. In sessie 3, opnieuw twee maanden later, werden alle 25 gebeurtenissen getest, dit keer in de originele context van sessie 1. Proefpersonen werd gevraagd om voor elke gebeurtenis te beoordelen of

Figuur 2. Gemiddelde proportie van items die beoordeeld werden als 'herinnerd', opgesplitst voor gelijke/verschillende context bij proefpersonen met hervonden herinneringen en continue misbruikherinneringen en bij proefpersonen zonder een verleden van misbruik

ze zich deze hadden herinnerd tijdens sessie 2. Wederom vonden we het FIA-effect. Figuur 2 laat zien dat dit effect opnieuw aanzienlijk sterker was bij personen met hervonden herinneringen. Blijkbaar blijven geprononceerde FIA-effecten bij mensen met hervonden herinneringen niet beperkt tot neutrale woorden. Ook bij autobiografisch materiaal dat over periodes van maanden wordt opgehaald – omstandigheden die het dagelijks leven beter weerspiegelen – vertonen mensen met hervonden herinneringen een ugesproken neiging om vergeetperiodes te overschatten.

Fictief én authentiek

De hierboven beschreven bevindingen – gebrekkige source monitoring en verhoogde FIA-effecten – leiden tot twee totaal verschillende interpretaties. De studies van Clancy en collega's (2000) en die van Geraerts en collega's (2005) lijken te impliceren dat hervonden herinneringen betrekking hebben op gebeurtenissen die nooit zijn voorgevallen. De studies van Merckelbach et al. (2006) en Geraerts et al. (2006d) suggereren eerder dat hervonden herinneringen verwijzen naar authentieke gebeurtenissen, waarvoor vergeetperiodes onderschat worden. Het is echter onwaarschijnlijk dat hervonden herinneringen tegelijkertijd fictief zijn én ook verwijzen naar opgerekte vergeetperiodes voor echte herinneringen. Is het mogelijk dat er verschillende typen van hervonden herinneringen zijn? Daarvoor moet

Het geheugenspel

‘Ik heb al eerder met gevallen zoals dat van jou van doen gehad,’ zei hij. ‘Al die vrouwen moesten van zichzelf zo moedig en doortastend zijn. Die hadden niet alleen te maken met hun eigen pijn, die aanzienlijk was, maar ook met het simpele ongeloof van de mensen die ze kenden, van de mensen die het voor het zeggen hebben. Niet alleen ben je het jezelf verschuldigd om hiermee door te gaan, ook aan hen ben je het verschuldigd, Jane, aan al die vrouwen die de pijn kennen van het onderdrukken van herinneringen, die de moed hebben gevonden om zich uit te spreken. Niet huilen.’

‘[...] Die andere vrouwen,’ vroeg ik uiteindelijk, ‘wat hebben die dan gedaan?’

‘De meesten,’ antwoordde hij, ‘herinnerden zich weer dat ze zelf misbruikt waren... We beginnen er nu achter te komen dat de menselijke geest tot een zelfbeschermend geheugenverlies in staat is. Maar die verborgen herinneringen gaan niet verloren. Dat zijn net bestanden in een computer die met de juiste sleutel weer opgeroepen kunnen worden. Met sommige soorten therapie kan deze informatie naar boven gehaald worden.’

N. French (1997), p. 243-244.

men gedetailleerd kijken naar de ontstaansgeschiedenis van hervonden herinneringen en naar hoe zij worden ervaren.

Uit gevalsbeschrijvingen kunnen inderdaad twee soorten van hervonden herinneringen worden gedistilleerd (bijvoorbeeld Shobe & Schooler, 2001). Bij het ene type gaan mensen *geloven* dat ze slachtoffers van misbruik zijn. Doorgaans gaat het om cliënten die een verklaring voor hun huidige klachten en symptomen zoeken in de vroege jeugdijaren. Het hervinden van seksueel misbruik gebeurt veelal geleidelijk, vaak aangemoedigd door een sturende en suggestieve werkwijze van de therapeut. Het geval van Marianne Janssen (zie kader) is een typisch voorbeeld van deze klasse van hervonden herinneringen. Ook in dat geval werd het misbruik gradueel herinnerd en uitgelokt door een arsenaal van therapeutische technieken zoals geleide fantasie en hypnose. Bij het andere type hervonden herinnering worden mensen plotseling herinnerd aan gebeurtenissen waarvan ze meenden er jaren niet aan te hebben gedacht. Dit herinneren gaat gepaard met consternatie en verrassing. Een bijna stereotiep voorbeeld is het geval van Marie de Vries (zie kader), die zich plots herinnert ooit als kind seksueel misbruikt te zijn. Hier was geen sprake van suggestieve therapie.

Deze lijn doordenkend, voorspelden we dat mensen met herinneringen hervonden tijdens therapie hoger zullen scoren op taken die bevattelijkheid voor pseudoherinneringen meten (bijvoorbeeld DRM-taak) dan mensen met

spontaan hervonden herinneringen. Aan de andere kant verwachtten we dat mensen met spontaan hervonden herinneringen eerder vatbaar zijn voor het overschatten van vergeetperiodes en dus afwijkender presteren op FIA-taken dan mensen met in therapie hervonden herinneringen. We konden deze voorspellingen goed toetsen omdat wij de laatste jaren in verschillende studies FIA- en DRM-gegevens van een honderdtal mensen met hervonden herinneringen hebben verzameld. Door een onderscheid te maken tussen in therapie hervonden en spontaan hervonden herinneringen, konden we scores op DRM- en FIA-taken opnieuw analyseren. De resultaten bevestigen onze vermoedens: mensen met in therapie hervonden herinneringen vertoonden significant meer pseudoherinneringen dan mensen met spontaan hervonden herinneringen. Anderzijds: mensen met spontaan hervonden herinneringen waren significant meer geneigd om hun vergeetperiodes voor zowel semantisch als autobiografisch materiaal te overschatten dan mensen met in therapie hervonden herinneringen (Geraerts, 2006).

Ondersteunende bronnen

Merk op dat een begrip als verdringing niet nodig is om beide types van hervonden herinneringen te verklaren. Herinneringen hervonden tijdens therapie zullen eerder fictief zijn en er is dan geen sprake van een voorafgaande periode van verdringing.

	Ondersteunend bewijs	
	Neen	Ja
Hervonden in therapie ($n = 16$)	16	0
Spontaan hervonden ($n = 41$)	26	15

Tabel 1. Frequentie van ondersteunend bewijs voor misbruikherinneringen hervonden tijdens therapie en spontaan hervonden herinneringen, buiten de context van therapie

Spontaan hervonden herinneringen zullen eerder verwijzen naar echte gebeurtenissen waarvoor de vergeetperiode drastisch werd overschat. Ook dan is er geen sprake van verdringing, maar maken mensen enkel een verkeerde inschatting van de toegankelijkheid van deze herinneringen in het verleden.

In een nieuwe studie (Geraerts et al., in druk) interviewden we personen met hervonden herinneringen uitgebreid over hun vergeten en hervinden van misbruikervaringen. We vroegen hun ook of er informatie van anderen was (bijvoorbeeld gezinsleden) of er fysiek bewijs bestond (bijvoorbeeld brieven, medische rapporten) die of dat de herinneringen aan het misbruik zou kunnen ondersteunen. Als zulke bronnen bestonden en indien en voor zover proefpersonen daar toestemming voor gaven, controleerden we de voor hen opgegeven bronnen. Twee ‘blinde’ beoordelaars evalueerden of de door de proefpersonen genoemde bronnen serieuze ondersteuning boden aan de misbruikverhalen van de proefpersonen. Het resultaat was helder

en valt te zien in Tabel 1: voor spontaan hervonden herinneringen kon meer ondersteunende informatie worden gevonden dan voor herinneringen hervonden tijdens therapie. In feite bestond er geen ondersteunende informatie voor herinneringen hervonden in therapie, terwijl 37% van de spontaan hervonden herinneringen werd ondersteund door een serieuze bron.

Tot slot

In juli 2000 verzocht de Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport de Gezondheidsraad zich te buigen over de problematiek van hervonden herinneringen. Een van de conclusies in het uiteindelijke rapport *Omstreden herinneringen* (Gezondheidsraad, 2004) was dat traumatische herinneringen hervonden tijdens therapie fictief kunnen zijn. In dat verband wijst het rapport ook op een enquête onder Nederlandse hulpverleners, waaruit blijkt dat althans een deel van hen het gebruik van riskante interventietechnieken (hypnose, imaginatieoefeningen et cetera) niet schuwt. Toepassing van zulke technieken om 'weggedrukte' herinneringen op te halen, moet ten sterkste worden ontmoedigd. Zulke technieken kunnen immers hervonden herinneringen aan fictieve trauma's creëren bij patiënten met source-monitoring-problemen en een grote mate van fantasiegevoeligheid (zie bijvoorbeeld, Geraerts et al., 2006c).

Het scenario waarin 'hervonden' herinneringen het resultaat zijn van een radicale herinterpretatie die op eigen krachten en buiten therapie tot stand komt, laat het rapport van de Gezondheidsraad grotendeels onbesproken. Dat komt mede doordat hiervoor nog weinig bewijs bestond op het moment dat het rapport werd geconcipeerd. Uit ons onderzoek blijkt dat dit scenario serieuze aandacht verdient. Daarbij zouden we zeker niet willen beweren dat elke herinnering die buiten therapie wordt 'hervonden' correct moet zijn. Hierboven stelden we vast dat de essentie van dit type hervonden herinnering is dat er een retrospectieve herevaluatie van de eigen autobiografie plaatsvindt. De persoon ervaart een soort aha-erlebnis en gaat herinneringen die er altijd al zijn geweest op een andere manier duiden: iets wat bijvoorbeeld eerst werd gezien als onschuldig geëxperimenteer met seks, krijgt plotseling de lading van misbruik. Zelfs indien derden de ingrediënten van zulke herinneringen kunnen bevestigen, betekent dat nog niet dat de retrospectieve interpretatie correct is, laat staan dat ondersteunende bronnen de juridische status van onafhankelijke getuigenverklaringen hebben. Ook retrospectieve herinterpretaties kunnen, zoals Wagenaar en Crombag (2005) beweren, gecorrumpeerd raken door misleidende informatie en dus behoorlijk bezijden de waarheid zijn. Niettemin is in psychologisch opzicht het scenario van de herinnering die spontaan wordt 'hervonden' minder problematisch dan het scenario van de in therapie hervonden herinnering. In het ergste geval hoeft men geen beroep te doen op kwestieuze begrippen als verdringing en psychogene amnesie.

Ondertussen is er in verband met dat eerste scenario wél een hele onderzoeksagenda met punten die opgehelderd moeten worden voordat we met meer precisie kunnen spreken van spontane 'hervonden' herinneringen. Een dringende kwestie is bijvoorbeeld hoe het mogelijk is dat er mensen zijn die stelselmatig en zeer fors vergeetperiodes overschatten. Cognitief en neurobiologisch onderzoek naar zulke vragen is belangrijk en kan bijdragen aan consensusvorming.

Mw dr. E. Geraerts is als postdoc verbonden aan de Capaciteitsgroep Experimentele Psychologie van de Universiteit Maastricht, Universiteitssingel 40, 6229 ER Maastricht.

E-mail: <e.geraerts@psychology.unimaas.nl>.

Prof.dr. H. Merckelbach en dr. M. Jelicic zijn beiden verbonden aan de capaciteitsgroep Experimentele Psychologie van de Universiteit Maastricht.

Alle auteurs zijn lid van de Interfacultaire werkgroep Rechtspsychologie: <<http://www.psychology.unimaas.nl/base/research/psychology&law.htm>>.

Noot

1. De casus besproken in de kaders 'Marianne Janssen' en 'Marie de Vries' zijn gebaseerd op verhalen van personen die deelnamen aan onze studies. Namen alsook persoonlijke details zijn veranderd om anonimiteit te bewaren.

Literatuur

- Arnold, M.M. & Lindsay, D.S. (2002). Remembering remembering. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 28, 521-529.
- Brown, D., Schefflin, A.W. & Hammond, D.C. (1998). *Memory, trauma treatment, and the law*. New York: Norton.
- Clancy, S.A. (2005). *Abducted. How people come to believe they were kidnapped by aliens*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clancy, S.A., Schacter, D.L., McNally, R.J. & Pitman, R.K. (2000). False recognition in women reporting recovered memories of sexual abuse. *Psychological Science*, 11, 26-31.
- Crombag, H. & Merckelbach, H. (1996). *Hervonden herinneringen en andere misverstanden*. Amsterdam: Contact.
- Deese, J. (1959). On the prediction of occurrence of particular verbal intrusions in immediate recall. *Journal of Experimental Psychology*, 58, 17-22.
- French, N. (1997). *Het geheugenspel*. Amsterdam: Anthos.
- Geraerts, E. (2006). *Remembrance of things past. The cognitive psychology of remembering and forgetting trauma*. Academisch proefschrift, Universiteit Maastricht.
- Geraerts, E., Arnold, M.M., Lindsay, D.S., Merckelbach, H., Jelicic, M. & Hauer, B. (2006a). Forgetting of prior remembering in people reporting recovered memories of childhood sexual abuse. *Psychological Science*, 17, 1002-1008.
- Geraerts, E., Jelicic, M. & Merckelbach, H. (2006b). Symptom overreporting and recovered memories of childhood sexual abuse. *Law and Human Behavior*, 30, 621-630.
- Geraerts, E., Merckelbach, H., Jelicic, M., Smeets, E. & Heerden, J. van (2006c). Dissociative symptoms and how they relate to fantasy proneness in women reporting repressed or recovered memories. *Personality and Individual Differences*, 40, 1143-1151.
- Geraerts, E., Schooler, J., Merckelbach, H., Jelicic, M., Hauer, B., & Ambadar, Z. (in druk). The reality of recovered memories. Corroborating continuous and discontinuous memories of childhood sexual abuse. *Psychological Science*.
- Geraerts, E., Smeets, E., Jelicic, M., Heerden, J. van & Merckelbach, H. (2005). Fantasy proneness, but not self-reported trauma is related to DRM performance of women reporting recovered memories of childhood sexual abuse. *Consciousness & Cognition*, 14, 602-612.
- Geraerts, E., Smeets, E., Jelicic, M., Merckelbach, H. & Heerden, J. van (2006d). Retrieval inhibition of trauma-related words in women reporting repressed or recovered memories of childhood sexual abuse. *Behaviour Research and Therapy*, 44, 1129-1136.
- Gezondheidsraad. (2004) *Omstreden herinneringen*. Den Haag: Gezondheidsraad, publicatie nr 2004/02.

- Johnson, M.K., Hashtroudi, S. & Lindsay, D.S. (1993). Source monitoring. *Psychological Bulletin*, 114, 3-28.
- Koppen, P.J. van & Merckelbach, H. (1999). Characteristics of recovered memories. A Dutch replication of Gudjonsson's (1997) British survey. *Applied Cognitive Psychology*, 13, 485-489.
- Loftus, E.F. (2003). Make-believe memories. *American Psychologist*, 58, 867-873.
- McNally, R.J. (2003). *Remembering trauma*. Cambridge, MA: Belknap Press/Harvard University Press.
- Merckelbach, H. & Jelicic, M. (2005). *Hoe een CIA-agent zijn geheugen hervond*. Amsterdam: Contact.
- Merckelbach, H., Smeets, T., Geraerts, E., Jelicic, M., Bouwen, A. & Smeets, E. (2006). I haven't thought about this for years! Dating recent recalls of vivid memories. *Applied Cognitive Psychology*, 20, 33-42.
- Peters, M.J.V., Horselenberg, R., Jelicic, M. & Merckelbach, H. (2007). The false fame illusion in people with memories about a previous life. *Consciousness and Cognition*, 16, 162-169.
- Peters, M.J.V., Jelicic, M. & Merckelbach, H. (2006). Inducing false memories. A Dutch version of the Deese/Roediger-McDermott paradigm. Manuscript ingediend ter publicatie.
- Rassin, E., Merckelbach, H. & Spaan, V. (2001). When dreams become a royal road to confusion. Realistic dreams, dissociation, and fantasy proneness. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 189, 478-481.
- Roediger, H.L. III & McDermott, K.B. (1995). Creating false memories. Remembering words not presented in lists. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 21, 803-814.
- Schacter, D.L. (1995). Memory wars. *Scientific American*, 272, 135-139.
- Schooler, J.W., Ambadar, Z. & Bendiksen, M.A. (1997). A cognitive corroborative case study approach for investigating discovered memories of sexual abuse. In J.D. Read & D.S. Lindsay (Eds.), *Recollections of trauma. Scientific research and clinical practices* (p. 379-388). New York: Plenum.
- Scott, S. (2001). *The politics and experience of ritual abuse. Beyond disbelief*. Buckingham, UK: Open University Press.
- Shobe, K.K. & Schooler, J.W. (2001). Discovering fact and fiction. Case-based analyses of authentic and fabricated memories of abuse. In G.M. Davies & T. Dalgleish (Eds.), *Recovered memories. Seeking the middle ground* (p. 95-151). Chichester: John Wiley & Sons.
- Smeets, T., Merckelbach, H., Horselenberg, R. & Jelicic, M. (2005). Trying to recollect past events. Confidence, beliefs, and memories. *Clinical Psychology Review*, 25, 917-934.
- Wagenaar, W.A. & Crombag, H. (2005). *The popular policeman and other cases*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wessel, I. & Merckelbach, H. (2004). Hervonden herinneringen: tien jaar verder. *De Psycholoog*, 39, 410-416.

From memory game to aha-erlebnis Two types of recovered memories

E. Geraerts, H. Merckelbach, M. Jelicic

Are individuals able to accurately recall long-forgotten episodes of traumatic events such as childhood sexual abuse? Recent research in people reporting recovered memories might provide clarity. On the one hand, studies indicate that there is an intimate link between reports of recovered memories and susceptibility to pseudo-memories. Other studies have shown that individuals reporting recovered memories tend to underestimate their prior remembering. Can these seemingly conflicting results be reconciled? We argue that they can: a careful inspection of the precise type of recovered memory experiences should be made. That is, a distinction has to be made between memories recovered during therapy versus spontaneously recovered memories.